

DOI: <http://dx.doi.org/10.17243/mavk.2025.002>**A SIKETFAJD (*Tetrao urogallus* L.) VADÁSZATÁNAK TÖRTÉNETE
MAGYARORSZÁGON****Bozó László¹ & Bende Attila²**

1: független kutató,

H-5744 Kevermes, Battonyai u. 10.

bozolaszlo91@gmail.com

2: Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Vadgazdálkodási és Vadbiológiai Intézet

University of Sopron, Faculty of Forestry, Institute of Wildlife Management and Wildlife Biology,

H-9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4., Hungary

bende.attila@uni-sopron.hu**ABSTRACT**

BOZÓ, L. & BENDE, A. (2025): HISTORY OF THE EURASIAN CAPERCAILLIE (*Tetrao urogallus* L.) HUNTING IN HUNGARY. – *Hungarian Small Game Bulletin* 17: 109–130. DOI: <http://dx.doi.org/10.17243/mavk.2025.002>.

In the present study, we have collected the information available in the literature on the former distribution, hunting and trade of the Capercaillie (*Tetrao urogallus*) in the Carpathian Basin. The hunting of the species was one of the greatest hunting experiences in the Kingdom of Hungary in all ages. After the hunter has killed the bird, he raises his hat in salute to his prey. Therefore, it was equivalent to the hunting of big game, is an indication of the esteem in which the Capercaillie was held. Although there is several hunting methods mentioned in the literature (such as lurking, hunting with dogs, calling), the most popular and ethical hunting method was the spring hunting on rutting (1 April - 31 May). Although the meat of this species was not really consumed, its importance was due to the experience of hunting, and its taxidermy was a valuable hunting trophy. According to the national bag statistics from the turn of the 19th and 20th centuries, the three main regions with the largest populations were the mountainous areas of Felvidék (22.9%) and Transylvania (66%) and the hilly areas of Western Hungary (10.9%). Based on the censuses of the years 1884–1909, 19.9% of the total number of hunted Capercaillies ($n = 5\,638$) were in Csík and Maramures counties. In 35 counties of the Kingdom of Hungary, the total number of hunted individuals exceeded 100 in 16 counties. The smaller-scale manorial data refine the regionally determined trends, showing that although the Transylvanian population was the most stable, the population in these areas, with the exception of the counties of Csík and Hunyad, started to decline already in the 19th century. Locally, in some manors, the opposite trend to the larger-scale decline was observed, indicating the stability of the species' populations even under hunting exploitation. The marginal population in the hilly areas of Western Hungary persisted after the loss of the country after 1920 until the 1960s, and its disappearance was also due to increasing use of forests, decline of berry shrubs, and increasing disturbance, rather than predation or hunting. It has been protected in Hungary since 1950, and is currently listed in Annex 2, line 923 of Decree No. 13/2001 (9 May 2001) of the Ministry of Agriculture, with a natural conservational value of HUF 50 000.

KEYWORDS: Eurasian Capercaillie hunting, spring hunting Capercaillie, chasing hunting, historical game bird hunting.

KULCSSZAVAK: siketfajd vadászat, beugrás, erdei keresővadászat, fajdteríték, történelmi madárvadászatok.

1. BEVEZETÉS

A hegyvidékek háborítatlan fenyveseiben tavasszal egy különleges vadászszákmány reményében akasztották vállra puskájukat a vadászok, ami nem volt más, mint a siketfajd (*Tetrao urogallus* L.). Dürgecsben való vadászata egyike volt a legkedveltebb és legjobban várt tavaszi eseményeknek. SZLÁVIK NÁNDOR királyi erdőmester szavai is ezt a különleges élményt tükrözik vissza. „Maga a vadászat e módja ép olyan kedvelt vadásztársaink körében, mint az őszi szarvasbőgés és sok hasonlatosságot is tudunk találni bennők” (SZLÁVIK, 1927). De

nemcsak ő, hanem mások is hasonlóképpen vélekedtek a nagykakas vadászatáról. „Nagyszerűnek lehet azt az érzést mondani, mely a vadászt a kora reggeli les alkalmával elfogja, a mikor a csendes éjjelt a sűrű erdő árnyékában semmi hang, semmi nesz meg nem zavarja; a mikor az erdő lakóit álmából hallja és látja felébredni, – köztük először is a fekete rigót, később a többi dalos népséget. Mind ennél érdekesebb: taníja lenni a kakas szerelmeskedésének, megfigyelni minden hangját, mozdulatát, végül pedig, bevárva a nap pirkadását: vadásztrophéánná tenni a hatalmas madarat, mely a húzó szalonka, vagy a lármásan repülő fekete rigó hangjára egy pillanatra elhallgatott” – írta ORLOVSZKY GYULA királyi erdőgondnok 1893-ban (ORLOVSZKY, 1893). E „szárnyas nagyvad” mára ugyan végképp eltűnt Magyarország jelenlegi területéről, ugyanakkor a vadászatával kapcsolatos XIX–XX. századi szakmatörténeti vonatkozások összegzése ez idáig váratott magára.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A siketfajd XIX–XX. századi Kárpát-medencei elterjedésének értékeléséhez a Magyarországon közreadott vadászati, ornitológiai szakirodalom, valamint egyéb periodikákban és monográfiákban található tanulmányokat és rövid közléseket, eseti híradásokat dolgoztuk fel (ANONIM, 1872, 1875, 1891a, 1897, 1907, 1910a, b, 1940; TISZA, 1876; GRESTACKER, 1886; CSATÓ, 1887; CZIFRAY, 1888; ORLOVSZKY, 1893; ILLÉS, 1895; CHERNEL, 1899; BREHM, 1903; VIHAR, 1904; POCSKAY, 1906; TÉGLÁS, 1908; KRIPPEL, 1912; NAGY, 1923, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1935; LOVASSY, 1927; SZLÁVIK, 1927; SCHENK & BREHM, 1929; FENCZIK, 1932; MIKOLA, 1933; PURGLY, 1933; ZAMBÓ, 1936; BETHLENFALVY, 1937; NIKOLITS, 1940, 1942; ROTH, 1942; BOBACK, 1952; GYÖRGY, 1957; GYÖRY, 1962; GYIMESI, 1970 id. FARAGÓ *et al.*, 2014, 1981, CSABA, 1974; STERBETZ, 1988; FARAGÓ, 1991; OROSZI, 1996; FARAGÓ *et al.*, 2014; MARA, 2000; DUDÁS, 2013; MIKOLÁŠ *et al.* 2017; KLINGA *et al.*, 2019; KELLER *et al.*, 2020). Ezeket a forrásokat a BEDŐ ALBERT által 1884-ben indított – majd 1907-től KELETI KÁROLY vezetésével folytatott – és a FARAGÓ (2009) által közreadott terítékstatisztikák adataival egészítettük ki.

Bemutatjuk a siketfajd korabeli vadászati módjait, a vadászidény változását és a lődíjakat. Ezt követően a kereskedelméről és gasztronómiájáról közlünk adatokat. A korabeli lődíjakat a www.artortenet.hu oldalon található adatok alapján átkonvertáltuk mai pénzértékre. A terítékek tér- és időmintázatát az 1884 és 1909 közötti 25 év összesített vármegyei terítékadataként ábrázoltuk gyakorisági térképeken az ArcGIS10.3 térinformatikai program segítségével. Kiválasztottuk azokat a vármegyéket (Csík, Máramaros, Vas, Hunyad, Liptó, Szeben, Szepes, Tencsén, Maros-Torda, Árva, Zólyom, Sopron, Háromszék, Turóc), ahol legalább 15 évből folyamatosan ismertek siketfajd-elejtések az összeírások szerint, ami alapján vélelmezhető, hogy stabil költő populációja élt az adott területen. E vármegyéket regionálisan csoportosítottuk, és a hozzájuk tartozó terítéknagyságok alapján következtettünk az állományváltozás trendjére. Az állományok regionális változását finomabb térléptékben is megvizsgáltuk, amihez összesen 54 év terítékadata állt rendelkezésünkre. A fentiek mellett összegeztük a Kárpát-medencén belüli előfordulási és elterjedési adatokat, végül pedig a zárttéri tartás hazai kísérleteiről szóló irodalmi adatokat adjuk közre.

3. EREDMÉNYEK ÉS MEGVITATÁS

3.1. A SIKETFAJD VADÁSZATA DÜRGÉSBEN

A fajdvadászat sikere ILLÉS (1895) szerint alapvetően a fajdvadász érdeme, akinek jól kell ismernie e nemes vad szokásait ahhoz, hogy eredményes legyen, de emellett számos egyéb alapfeltétele is volt az eredményességnek, amiről VIHAR (1904) részletesen írt. „Hogy pedig a

belopás sikeres legyen: mindenkor válasszuk meg ahhoz a kedvező időt és alkalmat; fordítsunk gondot ruházatunkra s különösen annak színére, hogy az egész testünkön minél kevésbé térjen el a talaj és a környezet színétől, még pedig úgy a sötétség, mint a világosság tekintetében; hegyes vidéken legyen turista-botunk, holdvilágtalan éjben legyen tolvajlámpánk, mely azonban kellő ponton eloltandó; induljunk meg kellő időben, hogy még a nagykakas első készülődési mozgalmai bennünket már a helyszínén s illetve a dürgési helytől 2–3 puskalövésnyi távolságban érjenek; legyen velünk – szükség esetén – ügyes és szakavatott vezető, ki a beszálló helyeket is mind jól ismeri s végül egy adag ügyességgel párosított nyugodtság és két adag türelemmel fűszerezett kitartás.”

A nagykakas vadászatának mindenkor a legkedveltebb módja a dürgés idején történő vadászat, a siketfajd beugrása volt (ILLÉS, 1895). A nászidőszak március derekán veszi kezdetét, a csúcsidőszaka pedig áprilisban van.

A magasabban fekvő, kedvezőtlenebb időjárású vidékeken ez egészen májusig is elhúzódik (ORLOVSZKY, 1893; ILLÉS, 1895; CHERNEL, 1899; BREHM, 1903; TÉGLÁS, 1908; KRIPPEL, 1912; SZLÁVIK, 1927; SCHENK & BREHM, 1929). A korabeli tapasztalatok szerint rossz idő előtt nem szól a kakas, és a dürgés intenzitása is eltérő a különböző években. Erős és hirtelen felmelegedéssel kezdődő tavaszokon pedig hamarabb befejeződik (SZLÁVIK, 1927). A dürgés adott helyekhez kötődik, ennek okán a vadászat is. *„Háborítatlan, csendes erdőségben évről-évre állandó dürgőhelyek vannak, amely helyeken egy-egy erősebb, nagyobb fa a nagykakas kiválasztott „megszállóhelye”. Ezeket a fákat az alattuk „felgyülemlett trágyáról” könnyen fel lehet ismerni (SZLÁVIK, 1927). „Dürgését leginkább a fán végzi s ilyenkor gyönyörűség nézni, ha a csiszolás alatt leeresztett szárnyakkal, előre s fölfelé emelt fejjel, felborzolt tollazattal egy vén luczfenyő leginkább száraz ágán áll. Előfordul sokszor, hogy a földön is dürrög s ilyenkor a kelepelés alatt egyenes vonalban messzire elszalad s a csattanás alatt 20–30 cmnyire fölugorva, a csiszolás alatt kiterjesztett szárnyakkal a pulykakakashoz hasonlóan sűrög-forog, berzenkedik” (ORLOVSZKY, 1893).*

Ismert olyan leírás is, miszerint a nagykakas csak akkor dürrög a fán, ha valami veszély fenyegeti, esetleg egy erősebb rivális kakas jelenléte esetén (ILLÉS, 1895). Ugyanakkor a tapasztalat szerint jellemzően a fán zajlik a nász ezen része, amit természetesen a kakasok leszállva is folytathatnak. Az ügyetlen belopás vagy hibázás révén többször megriasztott kakas viselkedése kapcsán jegyzi meg ILLÉS (1895), hogy ezek szívesebben várják ki a hajnalhasadtát, amikor biztonságosan dürröghetnek, amit gyakran a földön vagy a fák sűrű ágainak rejtékében tesznek. Általában jobbára olyan helyeket választanak a dürgés során, amelyeken erősebb szálfák találhatók fiatalabb facsoportokkal, sűrű cserjésekkel, esetleg vizenyős területekkel tarkítva (ILLÉS, 1895).

A dürgés első fázisa az úgynevezett beszállás, amikor a nap közben közelebbi és távolabbi helyeken tartózkodó kakasok napnyugta környékén felgallyaznak erre a bizonyos fára. *„Felgallyazás után több percig mozdulatlanul áll, perceként át kémleli a környéket, a legkisebb gyanús neszre azonnal tova száll és más fát választ éjjeli szállásul.”* Ha kellően nyugalmasnak találja a helyet, akkor *„rendes szokása szerint különös íveléseket végez nyakával, forgatja és nyújtogatja és ez olyannak tűnik fel, mintha fulladozna avagy hányási ingere volna. Közben – egy süldő malac röfögéséhez hasonló hangokat is hallat [...]”* (SZLÁVIK, 1927). A nász rituális hangjai *„korán, még sötétben vagy a virradás első szürkülésével, mikor a csacska rigón kívül más madár sem kezdte ébresztőjét”* hangoznak fel (CHERNEL, 1899). CHERNEL (1899) szerint már hajnal 2 óra után, ORLOVSZKY (1893) és TÉGLÁS (1908) szerint hajnal 3–4 között veszi kezdetét a dürgés, ami három részből áll. A „nászdal” *”csettenéssel, kerepeléssel vagy kappogással”* kezdődik (SZLÁVIK, 1927), amit a német nyelvterületen „knappen, klippen, schnalzen” szavakkal illettek (ILLÉS, 1895). Ekkor a madár *„fejét előrenyújtja, fej- és nyaktollát felborzolja, kappog, azután csattanítani kezd, míg egy nagyobb csattanással bevégezvén »előjátékát«, »szaporázza« a hangot a »verseléshez«, melyből »enésref« vagy »köszörülésre«*

megyen át” (SZLÁVIK, 1927). A kappogás olyan, „*mint mikor a kétcsövű puska kakasait egymásután felhuzzuk, vagy a mikor a hajtó-kelepen kettős hangot adunk. Ez a kelepelés eleinte szakgatottan, később gyorsabban folytatódik, úgy, hogy annak végén a kettős hangot nem lehet megkülömböztetni. A vén kakas erősebben és mélyebben, a fiatal magasabban kelepel. Ezt a kelepelést, melyet 150–200 lépésnyire meg lehet hallani, egy messzire hallatszó csattanással mint énekének második részével végzi. Ezután következik a harmadik rész az úgynevezett »csiszolás«, a mely három-négy másodperczig tart s az éneknek, dürgésnek legerősebb legtovább hallatszó részét képezi. Ez a csiszolás a kaszafenés hangjához hasonlít*” (ORLOVSZKY 1893). Bár ORLOVSZKY (1893) leírásából arra következtethetünk, hogy a kakasok kora hang alapján jól felismerhető, ILLÉS (1895) arra a kérdésre, hogy az öreg és a fiatal kakasok hangja eltér-e, nemleges választ adott.

A hang egyre erősebb lesz, „*legszenvedélyesebb a köszörülés idején, amikor annyira erőt vesz rajta a mámor, hogy tényleg »se nem hall, se nem lát«*” (SZLÁVIK, 1927). „*Szótagok szerint az első csettenés »tod« halk hangból áll, majd »töd« ... »ötötöd« ... szótagok következnek, mindig emelkedett erővel és sebességgel, majd még lázasabb hévvel folytatja »töd«, »töd«, „»tödtödödött« ... és végezetül e skálában a »klikap« csattanás. A fenést - köszörülést hűen reprodukálni, leírni nem lehet, de nagyon hasonló egy jó hosszúpengéjű késnek a kaszához való fenéséhez, és a »siki . . . siki . . . siki«, vagy »heide . . . heide . . . heide . . . heidereik« – szerű szótagokból áll*”, ami viszont csak néhány másodperczig tart (SZLÁVIK, 1927). A köszörülés után – amit a németek „Schleifen” névvel illetnek (ILLÉS, 1895) – a kakas újra vigyázóan tekint körül (ORLOVSZKY, 1893).

A dürgés kezdetén a kakas a farktollait legyezőszerűen széttárja és jobbra, illetve balra, majd fel-le mozgatja. Szárnyait a pulykakakashoz hasonló módon leengedi, „*ver és reszket velük, szemeit félig behunyja s a fa ágán, ahol éjszakázott, ide-oda mozog*” forgolódik, és „*oly magas fokú mámorba esik, hogy teljesen megfeledkezik a körülötte történő dolgokról*” (SZLÁVIK, 1927). A vadászat során épp e sajátságát használták ki.

A tapasztalat szerint minél hevesebb a kakas, annál sürűbben szól, így annál könnyebb volt megközelíteni. A legfontosabb fázis a belopás során a köszörülés – vagy régies nevén „keszegés” – volt (ILLÉS, 1895), ekkor lopózhattak közelebb a vadászok (TÉGLÁS, 1908). Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a nagykakas ilyenkor sem teljesen siket és vak, bár ismertek olyan leírások is, miszerint akár több közlőről leadott hibás lövés sem zavarta a dürgésben. Gyakorta megesett az is, hogy a kakas a köszörülést félbehagyva a közeledő vadászok elől minden óvatosságuk ellenére még lőtávon kívül elrepült. Bár a fenti kérdésben a szakirodalmi közlések egyes tapasztalatokról számoltak be (ILLÉS, 1895; BREHM, 1903; SCHENK & BREHM; 1929) a tapasztalat mégis az, hogy a rendszeresen és hevesen köszörülő kakast jó eséllyel közelíthetik meg a vadászok a részleges „*érzék-fogyatkozása*” miatt (ILLÉS, 1895). Ha a veszélyt felismerte a kakas, akkor dürgőpozíciójából rögtön szárnyra kap és csak akkor tér vissza a nász helyszínére, ha az már nyugodt, de ilyenkor már kellően figyelmes és a legkisebb neszre is szárnyra kel (ILLÉS, 1895). A többször megriasztott kakasokat ILLÉS (1895) szerint a tapasztalt fajdvadász könnyen felismeri „*tartózkodó, gyakori félbeszakítású dürgésükről.*”

A dürgés egészen hajnalhasadtáig tart, miután a kakas lerepül a tyúkokhoz, amelyek „*bakk . . . bakk*” mások szerint „*vakk . . . vakk*” hangokkal adják a kakas tudtára hollétüket. A párzásra jellemzően ilyenkor kerül sor (ILLÉS, 1895). Ha a közelben más kakasok is vannak, akkor ezek „*között viaskodásra kerül a dolog, mely igen gyakran oly vehemens párviadallá változik, hogy még saját biztonságukról is teljesen megfeledkeznek*” (SZLÁVIK, 1927).

Nem csupán a dürgési szokásokat kellett jól ismerni, hanem kellően kitartónak is kellett lenni a hideg korahajnali hegyvidéki vadászatokhoz, emellett pedig szükség volt jó hallásra is, hogy a vadász „*zúgó fenyvesben*” kellő távolságból meghallja a kakas viszonylag gyenge hangját. Ezt követi a legnehezebb rész, a nagykakas megközelítése, ami nem könnyű feladat. „*A fenyves sötétjében sűrű ködben, néha legsűrűbb galyazat közt meghúzódot sötét tollú tisztán*

és helyesen elhatározás és esélyek szerint okos előrelátás, józan számítás és minden hevületnek, sietségnek, szenvedélynek férfias leküzdése, szóval oskolázott önfegyelem: nélkülözhetetlen tulajdonságai a siketfajd vadásznak” (ILLÉS, 1895). Természetesen a kakas mellett a tyúkokra is kellő figyelemmel kellett lenni, ugyanis, ha azokat a vadász óvatlanul felrebbentette, azokkal a kakas is tova szállt (ILLÉS, 1895).

A dürgőhelyeket a vadászat előtt fel kellett deríteni, ami a szolgaszemélyzet feladata volt, vezető híján pedig a vadászé, ahogy erre SZLÁVIK (1927) is utalt: „*A vadász a dürgésre menés előtti este kihallgatja a felgallyazott kakasnak a meglegedésből származó torokhangját. Másnap hajnali egy órakor már ott legyen a megfigyelt hely közelségében az ember és csendben várja a dürgés kezdetét.*”

Ha ismertekké váltak a helyek, akkor azok közelében hajnalhasadta előtt már kint kellett lenni és csendben kivárni, amíg kezdetét veszi a nász. Azt javasolta ILLÉS (1895), hogy ezektől az éjszakai helyektől mintegy 200 lépésre várakozzanak a fajdvadászok, lehetőség szerint „*jó hallást engedő tisztás helyen*”. A kakasok ragaszkodnak a dürgőfáikhoz, sőt jellemzően ugyanazokat az ágakat keresik ezeken a fákon (ILLÉS, 1895). Ahhoz, hogy a vadász sikeres lehessen a beugráshoz szükséges utat elő kellett készíteni: „*... ha kinappalodott, s tehát úgy 8 óra tájban hozzáfog a közelítő és ugró utak elkészítéséhez. Ezeket lehetőleg egyenes irányban vezeti azon pontról, a honnét a dürgő kakas őt a vadászó urasággal együtt sem meg nem láthatja, sem meg nem hallhatja, vagyis azon helytől, a honnét a meglesést jó eredménnyel végezte*” (ILLÉS, 1895). Ezeket a keskeny, mintegy 40–60 cm-es utakat alaposan ki kellett tisztítani a nesztelen beugrás érdekében. Úgy kellett a vadászvendéget kísérni, hogy lehetőleg kelet felé essen az a fa, ahol a kakas dűrög, így a kelő nap első fényeinél könnyebben észrevehette a zsákmányt.

A beugrást, vagyis a kakas megközelítését a legközelebbi madárral kellett kezdeni, ellenkező esetben a felvert kakassal elriasztotta a vadász a többi fajdot is. Meg kellett várni, hogy a dürgés igazán beinduljon és akkor lehetett megkezdeni a beugrást, ami szökkenő, gyors rövid futások sorozatából állt (ORLOVSZKY, 1893; ILLÉS, 1895). VIHAR (1904) és KRIPPEL (1912) inkább csak 2–3 nagy lépést javasol, ugrást semmi esetre sem. Ha a nagykakas jellegzetes nászhangjainak három fent leírt strófáját három-négyszer végighallgatták, és az utolsó „*takkanás*” is elhangzott, akkor a lesben álló vadászok megkezdhették a beugrást. A köszörülés alatt kellett mihamarabb előrehaladni, de ekkor legfeljebb néhány – ORLOVSZKY (1893) szerint 3–5 – szökkenésre volt lehetőség. Azt azonban kiemeli, hogy „*mielőtt első ugrásait a kakas felé megtenné, szükséges ezen csiszolás tartamát megfigyelni és kiszámítani, hogy hány ugrást tehet meg ez alatt a vadász, de úgy, hogy a csiszolás vége az utolsó ugrás után még tisztán hallható legyen*”. A vadásznak ismét meg kellett várnia a második strófa utolsó hangját. Ha a kakas a köszörülést befejezte, azonnal meg kellett állni és mozdulatlanul kellett várakozni (ILLÉS, 1895; VIHAR, 1904; TÉGLÁS, 1908; KRIPPEL, 1912), bármennyire is kényelmetlen volt, ugyanis, ha a vadász „*a legcsekélyebb neszt idézi elő, a kakas nyomban szárnyra kel s vége van nemcsak a dürgésnek, hanem a vadászatnak is, mert egy felriasztott kakast újra belopni nagyon ritkán sikerül*” (ORLOVSZKY, 1893). A gyakorlatlan siketfajdvadászt be kellett avatni a fenti fortélyba (SZLÁVIK, 1927), mert ha kísérőjét utánozta, és nem a fülére figyelt, akkor észrevette a nagykakas, és sikertelen volt a hajnali vadászat. Ha a kakast lőtávolságban belopták, akkor ismét a második strófa után lehetett felvenni a fegyvert és célozni, a köszörülés első pillanataiban. Amíg a köszörülés tartott, akár duplázni vagy újra tölteni is lehetett módja az ügyetlenebb, ám annál szerencsésebb vadászoknak (ILLÉS, 1895). VIHAR (1904) ezt akkor tartotta valós lehetőségnek, „*mikor a levegő ment minden csapadéktól; mikor a hely nem alkalmas a lövés morájának viszhangzására és amikor az első lövés még olyan korán történt, hogy annak minden utónyoma s hangja teljesen elenyészett, mire a nagykakas végzett köszörülésével.*”

Lövést tehát alapvetően fán dürgő kakasra tettek vagy sörétes, vagy pedig kis kaliberű golyós fegyverrel (ILLÉS 1895). ORLOVSZKY (1893) azonban megjegyezte, hogy a földön dürgő kakasra is lehetett lőni, de jóval nehezebb volt így terítékre hozni, *„mert a fák körül igen figyelmesen szaladgál s csak akkor kezdi kelepelését, ha egész biztonságban érzi magát”* (3. ábra).

3.2. LES SIKETFAJDRA

Bár a legkedveltebb és legnagyobb vadászélményt nyújtó vadászati mód a nagykakas beugrása volt, ennek ellenére további vadászati módokat is megemlíti a szakirodalom. Ezek sorában az első a siketfajd lesvadászata. CSATÓ (1887) szerint *„ha sikerül kitudni, hogy a kakasok este mely fákra szoktak leszállni, gyakran lehet rájuk a közelben készített leshelyről eredménnyel lőni.”* Alkonyatkor már elfoglalták a leshelyet, s naplementekor figyelték a dürgőhelyre fájra beszálló kakasokat. Szerencsés vadászok már e beszálló madarakból is eredménnyel tudtak terítékre hozni, ahogy erről CSATÓ (1887) részletesen beszámolt. Naplemente után lehetett elhagyni a leshelyet, amiből akár több is lehetett a dürgőhelyek körül (CSATÓ, 1887).

„Május 7-dikén reggel félháromkor már leskunyhónkban voltunk, melyekhez a szép holdvilágnál könnyen lehetett eljutni. Hosszas ideig nem vehettem ki semmi neszt, csak a törpe csuviknak a búbos bankáéhoz nagyon hasonló hangjában gyönyörködtem, melyet egész éjjel hallatott. [...] Végére a mint a hold halvány világát a kora hajnali fény is fokozni kezdte, megütötte a fülemet a várva várt hang; elkezdett ugyanis koczogatni alkalmasint az előbbi este látott kakas. Előbb csak a koczogatásnál maradt, néhány percz múlva azonban már hozzáfogott a köszörüléshez is, minek hallatára én is megindultam belopására.” A fentiekből kitűnik, hogy nem tisztán lesvadászatról beszélünk, ha ugyanis lőtávon kívül voltak a kakasok, kellő óvatossággal elindultak és igyekeztek belopni a legközelebb köszörülő kakast. Az ORLOVSZKY (1893) által közreadott vadászati módok sorában a lesvadászat egy sajátos módját is megemlíti, *„mikor a vadász reggelenként egy ösmerős dürgési helyre lesbe ül s bevárva a melléje surranó, földön verekedő kakasokat, azokat kényelmesen leteríti”*. Megjegyzése szerint ezt *„lesi-puskásaink nagyon kedvelik, mert kényelmes s a mellett van eset reá, hogy egy helyről két, sőt három kakast is sikerül lelőni.”*

VIHAR (1904) is megemlíti az esti belopással történő vadászatot, és magyarázatot is ad rá. Ez főként akkor volt szokás, amikor a rossz idő miatt a párzási időszak rövidebb volt, és így a madarak olykor még este is dürgöttek. Mint írta, *„ilyenkor a siker még nagyobb óvatosságot igényel, különösen a folyton növekedő sötétség miatt a célzást illetőleg; azonban ilyen alkalommal jó fedező helyről – a dürgő hely előző pontos és sikeres megállapítása után – a lesállás is igen kifizeti magát.”*

A lesvadászat kapcsán meg kell említeni egy Máramaros környékéről ismert siketfajdvadászati módot is, ami a nagykakas *„sokkal egyszerűbb, de unalmasabb”* vadászata volt. *„Ez már augusztus vége felé szokott történni, a mikor még a fiatal együtt van az öregekkel. Ekkor azon tájon, hol tanyáznak, este felé ki szoktak jönni a sűrűből, a kavicsos csapásokra s utakra, hol a kavicsokat szedegetik, s így lesből lövik; de ez sokkal bizonytalanabb”* (ANONIM, 1875). A fentiek kapcsán azt is érdemes megjegyezni, hogy már e közlés évében tiltott volt az őszi siketfajdvadászat.

3.3. A SIKETFAJD VADÁSZATA HÍVÁSBAN

ZICHY (1886) cikkében a siketfajd csalhívásról számol be, miszerint e fajdféle tavasszal síp segítségével behívható. Ilyen esetben nem a vetélytárs, hanem a tyúkok hangját utánozták a vadászok (ZICHY, 1886; ANONIM, 1907). Még azt is megjegyzi a szerző, hogy sokan ezt a sajátos *„gäk . . . gäk”* hangot síp nélkül is élethűen tudták imitálni. A csalsípot vékony

szárnycsontból készítették úgy, hogy annak végeit levágták, a velőt kitisztították, amin keresztül a levegőt átszívva a tyúk vékony hívó hangja imitálható (ILLÉS, 1895). Ha csendes volt az erdő és a vadász hiába várta, hogy megszólaljon a fajdok jellegzetes szerenádjá, akkor a „kis bagoly” sívítását kellett utánozni, „*s miután a kakas ezt a hangot ki nem állhatja*”, úgy ha a közelben tartózkodik, arra azonnal „*haragosan*” felelt. Ezt követően a vadász a kakas irányába sietve igyekezett olyan helyet keresni, ahol teljes takarásból tudott hívni. A csalhangokra a kakas egy ideig felelgetett, majd leszállt a fáról, aminek belopására világosan már aligha lett volna esély. A csalhangokat nem volt szabad túl sokat ismételni, mert a heves csalogatásra a madarak bizalmatlanokká váltak. A hang felé igyekvő kakast kis szerencsével terítékre hozhatta a vadász, de a császármadár hívásban történő vadászatához hasonlóan itt is lökés állapottban, vállban tartott fegyverrel kellett várni, különben aligha volt esély a sikeres lövésre, mivel „*az óvatos madár az őt fenyegető veszélyt egy pillanat alatt észreveszi és azonnal eltűnik a sűrűben.*” A vadász ilyenkor ráfűttenetett, a kakas megállt, dürgő pozícióba rendezett tollazata – érzékelvén a veszélyt – lesimult és egy pillanatra megállt. Ilyenkor tettek lövést (ILLÉS, 1895).

3.4. A NAGYKAKAS VADÁSZATA KUTYÁVAL

ORLOVSZKY (1893) a Királykő vidékéről három módját adta meg a siketfajd vadászatának, amiből az egyik a kopóval történő vadászat, „*mikor ugyanis a vadász a dürgési helyeket nappal fölkeresve, kopóját szabadon ereszti s az a felrepülő s felgallyazott kakast addig ugatja, míg gazdájának sikerül egyik oldalról a kakast megközelíteni s azt lelőni.*” Ez a módszer „*a máramarosi oláhoknál*”, a havasi oláh pásztoroknál és vadorzóknál volt szokás, „*mely vadászat abból áll, hogy az e czélra betanított kutyák, az előttük futó fajdokat ugatva, addig hajtják, míg ezek egy-egy magas fára felgallyaznak. A kutyák ugatásukkal állandóan lekötik a fajdok figyelmét, úgy hogy a vadász könnyen lelophatja s elejtheti őket. S hogy ezen vadorzási mód mennyire beválk, mutatja az, hogy hiteles forrásból vett tudomásom szerint 2 ily vadorzó 1 nap alatt 5 fajdkakast hozott terítésre*” (A., 1905). Széles körben bizonyosan nem gyakorolták, hiszen etikátlan, a vadászat magasztos élményét nélkülöző vadüzés volt csupán, amikor a szalonka őszi vadászatához hasonló jelleggel erdei keresővadászaton verték fel a fajdokat (TISZA, 1876).

3.5. A NAGYKAKAS LÖVÉS UTÁNI VISELKEDÉSE

Az elhibázott kakasok igyekeznek mihamarabb és minél nesztelenebbül ellállni, ellenben a sebzett madarak nagy robajt csapnak, ahogy a fák koronájának ütődve aláhullanak. A megsebzett, de röpképes nagykakas kapcsán ILLÉS (1895) azt is megjegyezte, hogy irányukat tartva repülnek tova – jellemzően völgyirányba –, míg az elhibázott, sértetlen madarak repülési irányukat gyakran változtatják. A tapasztalat szerint, ha köszörülés közben lőttek a kakasra és az azonnal elrebbent, akkor valószínűleg sebzett volt, bár ILLÉS (1895) rögtön megjegyzi, hogy a puska erős villanása és a feketelőpor füstje is elegendő volt ahhoz, hogy a madár megriadjon és elrebbenjen találat hiányában is. A szárnyazott kakas rögtön és nagy zajjal vergődve bukik alá a lövés követően, viszont, ahogy földet ér azonnal a sűrűbe szalad, és a lágylövött madarakhoz hasonlóan jó eb hiányában aligha keríthető kézre, míg a fej-, nyak- és szívlövésre kő módjára zuhan alá. „*Jó, de nem villámszerűen ölő lövés után a földre bukott kakas erősen vergődik, s ha lejtőn van, buk fencezve lefelé bukik még egy darabra. [...] De vannak olyan esetek is midőn a súlyosan megsebesült kakas felberzelt tollakkal mérges kappogás és fívás közt kétségbeesett bátorsággal száll szembe az ebbel, vagy a vadászszal s védi magát, vagy még halálosan találva is még egyszer dürgő helyzetbe áll, hogy rögtön kimúlva összeessék.*” A nem tökéletes fejlövést követően egyenesen felfelé repül, majd hirtelen – olykor jelentős

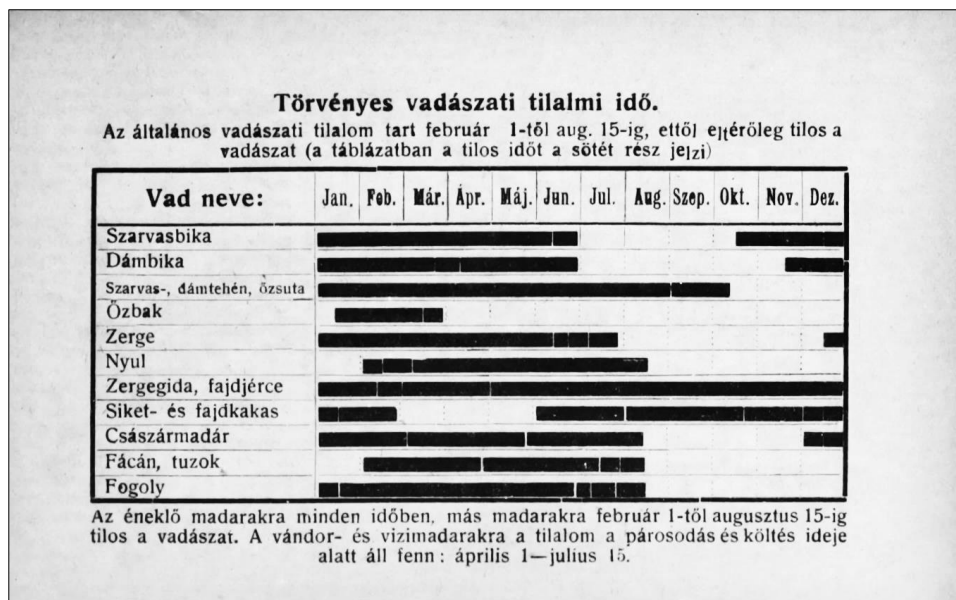
magasságból – alázuhan. A sebzést követően, ha volt erejük felgallyazni, akkor a fákon, ha nem, akkor a sűrű növényzet takarásában akár napokig egyhelyben maradnak, míg el nem pusztulnak. Ha még van hó, a rajta látható vérvnyomok a vadász segítségére lehetnek a tollak mellett, amelyek a rálövés helyén, illetve a sebzett kakas nyomán a földön, a cserjéken és a fákon visszamaradtak. Ezek horzslövés esetén csomószám maradnak vissza, de a madár sosem kerül kézre. Ha a lövés a fajdkakas lábait érte, akkor többnyire szintén nem lették meg, mert messze repül. Ilyenkor a kutya segítségével bízhatnak a vadászok, esetleg a második jobban sikerült lövésben, amivel a sebzett madár terítékre hozható (ILLÉS, 1895).

3.6. VADÁSZIDÉNY, TERMÉSZETVÉDELMI STÁTUSZ

A siket- és a nyírfajdot (*Lyrurus tetrrix L.*) már az első, 1872. évi VI. törvény is említi, bár fajonként nem nevezi meg őket. A „fajdkakas” és „jércze” esetében azonban különbséget tesz, mivel utóbbit minden időben kímélni kellett (10. §). Ez a passzus a magyar madárvédelem egyik korai lépése volt. A kakasokra a vadászidény június 1-től március 1-ig tartott. A jércék kíméletére vonatkozó vadászati korlátozás a törvény módosítását követően (1876. évi XLIV. törvenycikk) is érvényben maradt (TISZA, 1876).

1883-ban megjelent a vadásatról szóló XX. törvenycikk, amelynek III. fejezetében (9. § e) már faji szinten említésre kerültek a fajok, miszerint „siket- és nyírfajdkakasra június hó 1-től márczius hó 1-ig, jérczékre pedig minden időben” tilos volt a vadászat.

Az első világháborút követő területelcsatolásokat követően Magyarország jelenlegi határain belül csak eseti siketfajd-előfordulások adatai ismertek, ennek ellenére a vadászidényekben továbbra is mint vadászható faj szerepelt. A Vadászati Útmutató 1923-as számában a siketfajdkakas korábbi idénye szerepelt (április 1. – május 31.) (NAGY, 1923) (1. ábra).

1. ábra: A vadászati tilalmi idők 1933-ben (NAGY, 1933)

Figure 1: The hunting bans in 1933 (NAGY, 1933)

Az 1925-ben hatályba lépett új vadászati törvény (1925. évi XXIV. törvény) csupán módosította a korábbi, több mint 40 évig hatályos jogszabályt, így a siketfajd idénye annak ellenére sem változott, hogy stabil fészkelőállományai a trianoni határokon kívülre kerültek. Az 1926/27-es vadászati évet követően is a fenti idény volt érvényben (NAGY, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1935; PURGLY, 1933; ZAMBÓ, 1936; NIKOLITS, 1940), viszont a fogyatkozó állomány védelmére már tettek lépéseket (OROSZI, 1996). Az Őrségben, Szalafő községhatárban a BATTHYÁNY-birtokon, amelyet TAKÁCH GYULA bérelt, igyekeztek megóvni a siketfajdot, így 1931-ben védelem alá helyezték, ami az első megvalósult területi védelem volt Magyarországon (GYÖRGY, 1957; GYIMESI, 1981; OROSZI, 1996).

1941-ben április 16. és május 16. közé rövidült az idénye (NIKOLITS 1942). A tilalmi idő megállapításáról szóló 1950-ben kiadott rendelet (16 074/1950. /VI. 27./ FM.) értelmében a siketfajd már nem volt vadászható Magyarországon, ugyanis e jogszabály már nem nevesítette a nagykakast a vadászható fajok sorában (2. § /1/). Ennek ellenére épp ebben az évben került terítékre az utolsó jelenlegi határainkon belül lőtt példány (GYIMESI, 1970 id. FARAGÓ *et al.*, 2014). Az 1954-es évben hatályba lépett madárvédelmi rendelet (59/1954 /IX. 9./ MT rendelet) nem említi ugyan a siketfajdot a fokozott védelemre érdemes fajok sorában, mindazonáltal a jogszabály 1. § első bekezdése értelemben rá is vonatkozott az általános védelem („tilos ezért a vadonélő madarak lövése, fogása, fogságban tartása, fészkeik megromlása, tojásaiknak, fiókáiknak elszedése és bármilyen módon való elpusztítása, a madarak adásvétele, kitömése”), minthogy a faj nem szerepel a kivételt képező – a jogszabály 2. § 1. bekezdésében tételesen felsorolt – szárnyasvadak között sem. A veszélyeztetett, kipusztulófélben lévő hazai fajok listáját összegző vörös könyv viszont már név szerint is említi (RAKONCZAY, 1989). Az 1/1982. (III. 15.) OKTH. rendeletben pedig védett fajként szerepelt, természetvédelmi értéke 50 000 Ft volt. A 12/1993. (III. 31.) KTM. rendeletben státusza és eszmei értéke nem változott. Jelenleg a 13/2001. (V. 9.) KöM. rendelet II. számú mellékletének 923. sorában szerepel védett fajként, pénzben kifejezett értéke 50 000 forint. Mivel a környező országokban napjainkban is vadászható, így a 4/A.§ (10) alapján a jogszerűen megszerzett siketfajd trófea Magyarországra történő behozatala, annak tartása, bemutatása, valamint hazánkon történő átszállítása természetvédelmi hatósági engedély nélkül is végezhető, de a jogszerű megszerzést igazolni kell.

3.7. A SIKETFAJD TRÓFEÁJA

A siketfajd nagy értéket képviselt a trófeák közt. Jellemzően dürgő pozícióba beállítva az egész madár preparátuma volt a trófea, de a díszesen faragott alátétre a kiterített kormánytollakkal montírozott nyakba preparált trófeák sem voltak ritkák a XIX. században. Sőt e fajdféle tollait is felhasználták: „különben pedig ennek csupán tollazata is képvisel értéket, mert farkából igen csinos legyezőt szoktak készíteni; egyéb tollazatát pedig kalap-díszekül szokták fölhasználni, mire ez annál inkább is alkalmas, mert a tollak kitűnően idomíthatók és mivel igen tűrik a színesítéseket” (VIHAR, 1904).

3.8. GASZTRONÓMIA, KERESKEDELEM

Kijelenthető, hogy e fajdféle kevésbé tartozott a „delicatesek” sorába, így nem igazán fogyasztották, azonban mégis ismert néhány praktika húsának élvezhetőbbé tételére. Egy az 1884-es évből ismert – vadételek elkészítését is tartalmazó – receptgyűjtemény marinírozott és töltött fajdra vonatkozó receptet közölt. FÓNAGY JÓZSEFNÉ GAJÁRI (1901) a siket- és nyírfajdra, valamint a tűzokra (*Otis tarda* L.) egyaránt alkalmazható receptet írt le, amiben javasolja e madárfajok nyúzását, mert ezek bőre – különösen a siketfajd – „kellemetlen fenyő, illetve borovicska ízű és szagú”, ami a pácolást követően a húson is érezhető. Ha lenyúztuk, úgy a

mellét kivágjuk és sós forró vízben két órán át áztatjuk, a vizet 4–5-ször változtatva. Ezután forralt tejben – és pedig annyi tejet véve, hogy a húst jól lepje – egy óráig főzzük. A tejben való főzés időtartama a fiatal és ennek következtében gyengébb húsnál rövidebb, de a legvénebb húsnak is elég egy óra. Ha megfőtt a hús, a tejből azonnal friss hideg vízbe tesszük és abban hagyjuk, míg kihűl. Ha kihűlt, tiszta ruhával szárazra töröljük (így könnyebb tűzdelni) és vékony szalonna pálcikákkal sűrűn megtűzdeljük, azután a már kész pácczal megforrázva, hideg helyre állítjuk. [...] Sokat javít a pác ízén, ha abba egy jó evőkanálnyi francia vagy angol mustárt teszünk. A pácnak mindig fődni kell a húst. Télen vagy ott, ahol jégverem van, nyáron is 8–10 napig is lehet páczban hagyni, de akkor minden második nap fel kell a páczot forralni. Ha a vadat el akarjuk fogyasztani, kiveszszük a páczból és – egy mellre 3 deczi páczot, 3 deczi tejfelt véve – szépen vigyázva, levéllel folyton öntözgetve, megsütjük.” A fentieket aztán később is közreadták (ANONIM 1940). CZIFRAY (1888) Magyar Nemzeti Szakácskönyvében a fajdfélék elkészítésének több módját is leírta, így leves és sülték (pl. fajdtyúk befojtva) is olvashatók összeállításában. Megjegyzi azt is, hogy nyáron 6, míg télen akár 14 napos „senyvesztés” után javasolt csak az étel elkészítése, mivel húruk „nehéz emésztésű.” MIKOLA (1933) sütés előtt az öreg madarak esetében pácolást javasolt, ami vélhetően nem csak a húst puhította, de a kellemetlen ízt is eliminálta valamelyest. „Ha túl öreg lenne a fajd, kénytelenek vagyunk pácba tenni. A pác a következő legyen: 1 vörös hagymát, két sárgarépat, 1 citromot karikába vágunk s egy kis maréknyi összetört petrezselyemzölddel, pár szál kakukfűvel, kevés szemesborssal és szegfűszeggel 1 ½ liter jó ecetet felforralunk s ¼ óráig jól főzzük. Egy-két napra ebbe a pácba tegyük a fajd tyúkot s akkor azt a következő módon készítjük el.”

BREHM (1903), valamint SCHENK és BREHM (1929) szintén úgy vélekednek, hogy a siketfajd húsa kevésbé ízletes, mint kisebb rokonáé, a nyírfajdé, ami szintén nem volt számottevő élelmészési szempontból.

A siketfajd húsát, különösen az „öreg” madarakét a legtöbben ízetlennek és megrághatatlanul keménynek tartották. VIHAR (1904) szerint azonban „ha akadtam is szívósabb húsu fajdkakásra, azonban megrághatatlan s nem ízletesre, még soha”, aminek okát az elkészítés módjában látta. „Igen természetes dolog, hogy egyik kellék az, hogy a madár bőréből kivetköztessék s ekkor is csak mellhúsa bír értékkel [...]” (VIHAR 1904). Egy ismeretlen szerző is hasonlóképpen ajánlotta a siketfajd elkészítését, mert „a bőrüknek kellemetlen íze van, ami pácolás következtében a húson is megérezhető. A tűzok bőre olajos, a fajdoké fenyő, illetve borovicska ízű és szagú” (ANONIM, 1940). MIKOLA (1933) kétféle receptet is közölt, és mindkettőben kiemelte, hogy tollas fejükkel és faroktollaikkal kellett a sült fajdokat tálni (MIKOLA, 1933).

A fentiek tükrében talán nem meglepő, hogy bár a XIX–XX. században egy aktívan vadászott fajdféléről beszélünk, mégsem volt igazán gasztronómiai értéke. Ezt az is jól tükrözi, hogy kereskedelmi forgalomba alig került siketfajd hús. „Siketfajd, egy egy példányban téved Pestre s csak curiosumként mutogatgatik, – enni nem akarják, s jól teszik, – mert csak igaza van ama bizonyos recipének, mely mondja, hogy ha elkészítettet gonddal s költséggel, jobb kidobni az ablakon, mint bevenni; mert úgy meglakja a gyomrot, hogy csak gyomrostól lehet tőle megszabadulni” (ANONIM, 1872). Elvértve mégis kapható volt, néhány kereskedelmi adata ismert, így 1887-ben 4 forintot, 1899-ben 400–500 krajcárt kellett fizetni darabjáért Budapesten a vásárcsarnokban. Kis arányú húspiaci jelenlétére utalnak a fogyasztási adóval kapcsolatos közlések is, ami 1875-ben és 1895-ben 30, 1887-ben, 1891-ben és 1898-ban 40 krajcár, 1899-ben 60, 1924-ben pedig 80 fillér volt Budapesten.

3.9. ORVVADÁSZAT

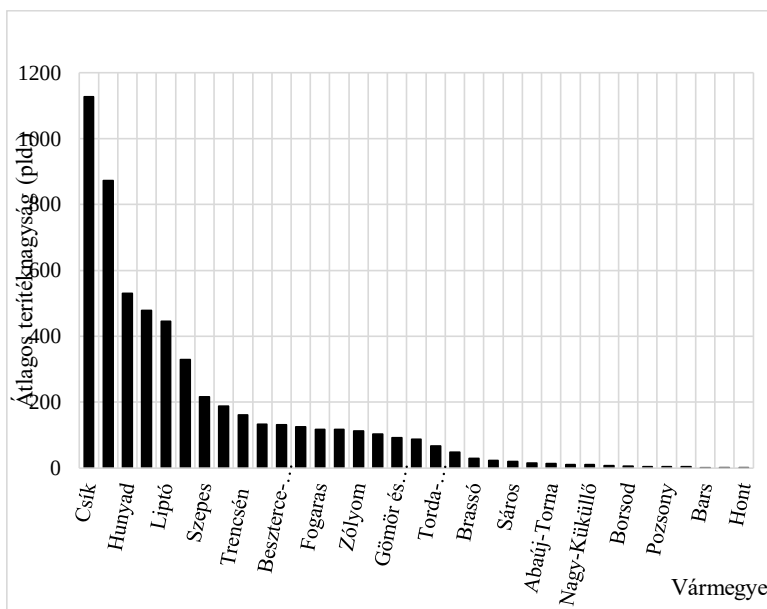
E fajdféle egyértelműen a vadászata miatt tartott számot nagy érdeklődésre, nem pedig a húsa miatt. A szaklapok hasábjain hirdetményekben is kerestek olyan bérelhető területeket, ahol

nagykakasra vagy nyírfajdra lehetett vadászni (POCSKAY, 1906). A siketfajd tehát koránt sem jelentett ételmezési szempontból olyan értéket, mint kisebb rokona, a császármadár (*Tetrastes bonasia* L.) (BOZÓ & BENDE, bírálat alatt), így azok a – XIX. század végén megszülető vadászati szabályozások szerint tiltott – csapdázási módok (cseklyék, török /KOROMPAY, 1984/), amelyekkel nagy mennyiségben fogták össze a császármadarat (főként Erdélyben), a siketfajd populációit kevésbé fenyegették. Ennek megfelelően az orvvadászatára vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Húsának elkobzásáról egyetlen konkrét adat ismert. 1891 februárjában egy budapesti kereskedőtől nyolc siketfajdot koboztak el (ANONIM, 1891a). Ennek okára pedig az 1883. évi XX. törvény alapján kapunk választ: „a vadászati törvény 31. §-a a tiltott időben lőtt, árult vagy vett szarvas vagy dām vad bikáért darabonként 60 frt, szarvas vagy dām vad tehénért 50 frt, őzért 20 frt, fajt, fáczán és tűzokért 5 frt, minden más vadért darabonként 3 frt pénzbüntetést állapít meg” (ANONIM 1897).

4 A SIKETFAJD TERÍTÉKEI

4.1. VÁRMEGYEI ADATOK

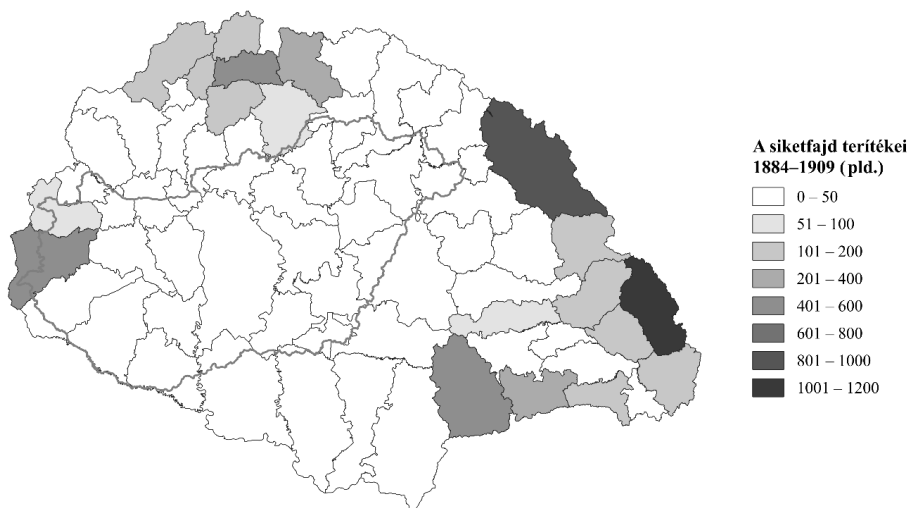
A Magyar Királyság 27 vármegyéjéből ismertek siketfajd terítékek (n = 5638 pld.) az 1884 és 1909 közötti időszakból (2. ábra). 16 vármegyében haladta meg a terítékre hozott fajdkakasok száma a 100 példányt, amelyek közül Csík és Máramaros részesedése volt kimagasló (35,5%). A fentiek mellett jelentős terítékadatok ismertek Hunyad (9,4%), Vas (8,5%), Liptó (7,9%) és Szeben (5,8%) vármegyékből is. VIHAR (1904) szerint 20 vármegyében fordult elő e fajdféle, és különösen Csík, Máramaros, Vas, Hunyad és Szeben vármegyékben volt a legelterjedtebb, így a BEDŐ-féle terítékösszeírások adatsora kapcsán érdemes megjegyezni, hogy ezek újabb értékes adatokkal szolgálnak a faj Kárpát-medencei előfordulását illetően.

2. ábra: A siketfajd terítékadatai a Magyar Királyság területén 1884 és 1909 között

Figure 2: The hunting bag of the Eurasian Capercaillie by county in Kingdom of Hungary between 1884 and 1909

A terítékek területi mintázatát vizsgálva három fő régió rajzolódik ki. A siketfajd legmeghatározóbb állományai egyértelműen Erdélyhez köthetők, ezen belül is a Keleti-Kárpátok (46,7%), valamint az Északi-Kárpátok (22,9%) hegyvonulatai voltak kiemelkedőek, de jelentős állományok éltek a Déli-Kárpátok és az Erdélyi-sziget-hegység (19,3%) térségében és alacsonyabb térszínen a nyugat-magyarországi régióban is (10,9%). Ez utóbbi terület jelentősége abban is érvényre jut, hogy a trianoni országvesztés után épp ebben a térségben – különösen Sopron és Vas történelmi vármegyékben – maradtak fenn legtovább e fajdféle populációi. Ismert egy térkép, amely a siketfajd előfordulását ábrázolja az Osztrák-Magyar Monarchia területén vármegyei bontásban 1910-ben (ANONIM 1910b) (**3. ábra**). Előfordulásának meghatározó területeként épp azokat a vármegyéket említik (Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Trencsén, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Máramaros, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Udvarhely, Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben), amelyekből a legmagasabb terítékadatok származtak a XIX–XX. században. CHERNEL (1899), valamint BREHM (1903) az Északkeleti-Kárpátokban, az Erdélyi-Kárpátokban és Horvátországban jelezte a siketfajd jelenlétét, de utalt arra is, hogy az 1800-as évek második felétől kezdve Sopron és Vas vármegyékben is egyre nagyobb számban fészkeltek. Az általa közölték – a horvát adatokat leszámítva – is jól megfelelnek az általunk a terítékadatok elemzésével kapott területi eloszlásnak.

3. ábra: A siketfajd terítékadatainak átlagos vármegyei megoszlása a Magyar Királyság területén 1884 és 1909 között

Figure 3: Distribution of hunting bag of Eurasian Capercaillie by county in Kingdom of Hungary between 1884 and 1909

E fajdféle akár 1500–1800 m tengerszint feletti magasságba is felhúzódik, de megfelelő élőhelyen akár dombvidéki viszonyok között is előfordul (TÉGLÁS, 1908, KRIPPEL, 1912). Ennek ellenére néhány terítékadat esetében adatközlési vagy adatrögzítési hiba valószínűsíthető, hiszen Pest-Pilis-Solt-Kiskun (4 pld. 1898-ban), vagy épp Somogy (48 pld. 1900-ban) vármegyében aligha volt megfelelő élőhely a faj számára. A hiba valószínűségét az is alátámasztja, hogy mindösszesen egy-egy évből ismert közlés e vármegyéből, ráadásul Somogyban irreálisan magas értékkel. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye adatai kapcsán

érdemes megjegyezni, hogy talán a szentjakabpusztai telepítési kísérletből visszalőtt madarak adatai jelenhettek meg a statisztikákban (ANONIM, 1903).

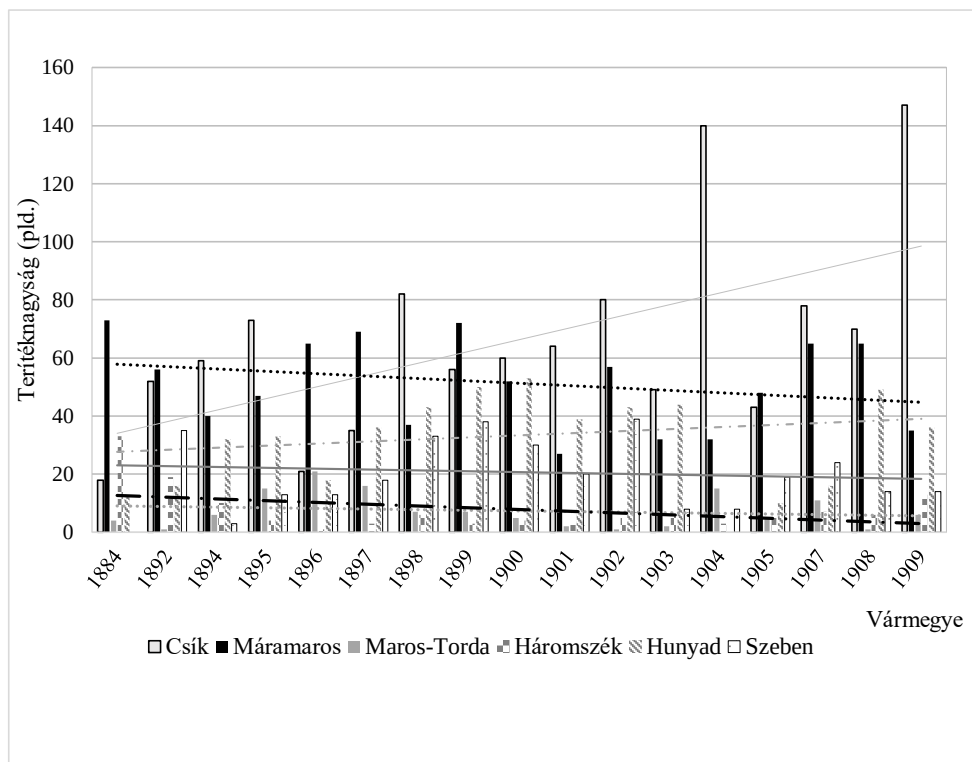
Erdélyben a siketfajd állományai a XIX–XX. század fordulóján már a visszaszorulás jeleit mutatták ($n_{1884-1909} = 3\,117$ pld., $R = 0,374$, $p = 0,139$), ami a terítékekben egyértelműen érvényre jutott. Csík ($n_{1884-1909} = 1\,127$ pld., $R = 0,529$, $p = 0,029$) és Hunyad ($n_{1884-1909} = 470$ pld., $R = 0,324$, $p = 0,220$) vármegye kivételével mérsékleten vagy erősen csökkenő tendenciák tapasztalhatók a terítékek alakulásában. Mindez azokon az élőhelyeken, amelyek földrajzi elhelyezkedése egyébként kedvező volt (**4. ábra**). Máramarosban már az 1870-es évek közepén állománycsökkenésről számoltak be a szakírók, aminek oka megítélésük szerint „*a madarak óvásának hiánya*” volt (ANONIM, 1875). VIHAR (1904) szintén a zavarást tartotta kiemelt fontosságúnak a siketfajd védelme érdekében. „*És a ki fajdállományára kényes, annak szaporulatát óhajtja: az a törvény szigorú betartásán, a dúvadak elleni irtóháborún, a nyugalom és a csendháborításon kívül főleg a fészkelés időszakában minden hivatalan ténfergő, kapa-kaszakerülő, gombászó, eprésző lábatlankodót tartson a területtől távol; mert ezek sok fészkeljart keríthetnek egészen könnyű szerrel kézhez. Ezen kívül a dürgési időszak második felében gondja legyen az illetőnek a jól dürgő s így a czivakodó vén kakasok ellövésére is, melyek annyi fiatal kakast pusztítanak el s melyek okozói a tyúkok terméketlenségének is*” (VIHAR, 1904). MARA (2000) megjegyzi, hogy három évtizedes siketfajdvadász-élményei a Keleti-Kárpátokhoz, a Hargita vonulatához és a Csíki-havasokhoz kötődnek. KELLER és munkatársai (2020) szintén az egy évszázaddal korábban meghatározó helyeket – Kárpátok, Erdélyi-szigethegység – említi Erdélyben a faj fészkelőterületeként. Megjegyzi ugyanakkor, hogy a siketfajd előfordulási helyei tovább fragmentálódtak, aminek következtében állománya tovább csökken (KLINGA *et al.*, 2019). MIKOLÁŠ és munkatársai (2017) szerint e csökkenés oka a Kárpátokban az erdők kitermelése, az élőhelyek átalakulása. Az antropogén tényezők hatására a faj számára alkalmas élőhelyek kiterjedése 7 510 km²-ről 1 110 km²-re csökkent 1985 és 2010 között. Mivel a siketfajd az idős, akár 100–250 év közötti, háborítatlan, áfonyában gazdag erdőkben fészkel, jellemzően 600–1 500 méteres tengerszint feletti magasságú területeken (SZLÁVIK 1927, SANIGA 2003), nem véletlen, hogy állománya fokozott veszélyeknek van kitéve.

SZLÁVIK (1927) az Északi-Kárpátok állományait tartotta a legerősebbnek az 1920-as évek közepén, amit adataink is megerősítenek, ugyanis ezeken a területeken az Erdélyben tapasztaltakkal ellentétes tendencia mutatkozott a vármegyei terítékatatok alapján. Turóc ($n_{1884-1909} = 104$ pld., $R = -0,340$, $p = 0,182$) és Zólyom ($n_{1884-1909} = 113$ pld., $R = -0,188$, $p = 0,469$) vármegyét leszámítva mérsékleten vagy erősen növekvő tendenciát mutattak a terítékatatok, ami stabil költőállományra utal a Felvidéken ($n_{1884-1909} = 1\,157$ pld., $R = 0,260$, $p = 0,313$) (**5. ábra**).

A három vizsgált régió közül csak Nyugat-Magyarországon nőtt szignifikánsan a teríték mennyisége ($n_{1884-1909} = 565$ pld., $R = 0,830$, $p = 0,001$) (**6. ábra**). A két érintett vármegye közül Sopron vármegyében stagnáló, enyhén csökkenő trend mutatkozott ($n_{1884-1909} = 87$ pld., $R = 0,187$, $p = 0,489$), míg a történelmi Vas ($n_{1884-1909} = 478$ pld., $R = 0,727$, $p = 0,002$) vármegye terítékatatai alapján egy stabil peremhelyzetű állomány képe rajzolódik ki. ROTH (1942) az 1940-es években a siketfajd nyugat-magyarországi állománya kapcsán megjegyzi, hogy a legjobb években sem dürgött több 4–8 kakasnál ezeken a területeken. A hazai peremhelyzetű populáció megerősödését a stájer fenyőtelepítések miatt feldúsuló állomány és a hazai fenyvesítések alapozták meg. „*Az első fajdot, amelyről tudomásom van, édesapám lőtte 1892-ben a soproni erdőben*” (ROTH, 1942). A nyugat-magyarországi állományok közül az őrségi volt a legnépesebb, de sajnos a XX. század második felére ezek a populációk is felmorzsolódtak (CSABA, 1974; FARAGÓ *et al.*, 2014). A Soproni-hegységben 1936-ig (FARAGÓ, 1991), az Őrségben 1960-ig, míg a Kőszegi-hegységben 1963-ig fordult elő jelenlegi határainkon belül a faj (CSABA, 1974). Ezután viszont már csak három bizonyított megfigyelése

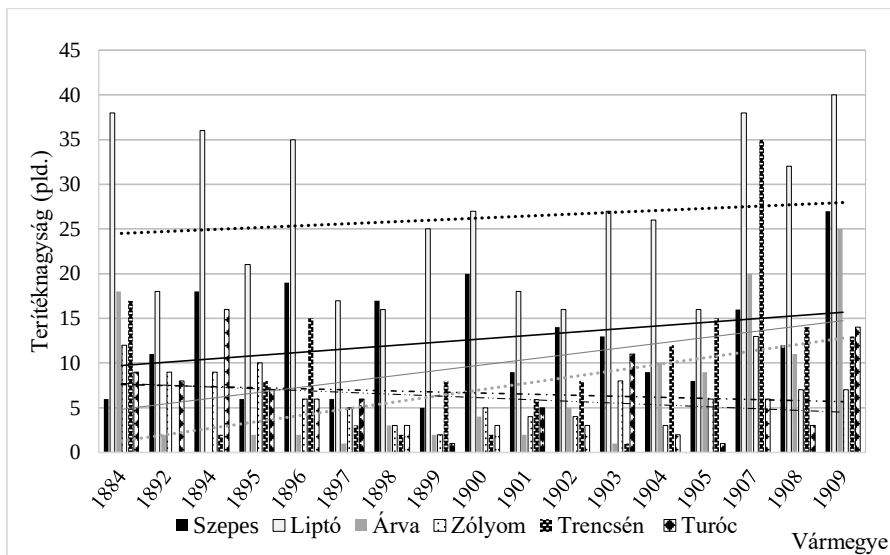
ismert a Soproni-hegységből, legkésőbb 1973-ból (FARAGÓ, 1991). Sajátos módon a Vas vármegyei stabilabb állomány hamarabb morzsolódott fel, mint a Sopron vármegyei alacsonyabb példányszámú csökkenő tendenciát mutató populáció

GYIMESI (1981) rövid leírása a visszaszorulás hátterének okait fejtegeti, amit alapvetően az egyre intenzívebbé váló erdőgazdálkodással és az emberi zavarással hoz összefüggésbe. „Átélték volna azok nagyobb telet is, de jött az ember és a sok letört fát feldolgozván nem maradt talpalatnyi hely, ahol munka ne folyt volna. Éveken át motorfűrészek, közelítőgépek zaja verte föl az erdő csendjét. 1963 nyarán a Fekete-tónál járva határőrökkel találkoztam. Az egyikük megkérdezte, mi lehet az a tyúkféle madár, amit a tónál látott 6-7 kiscsibéjével. Elmondása alapján fajdok voltak, mivel kisebb barna és nagyobb sötétszínű csibéket látott. Ez volt az utolsó hír, amit az őrségisiketfajdokról hallottam.” LOVASSY (1927), BOBACK (1952) és STERBETZ (1988) ugyanerre a következtetésre jutottak.

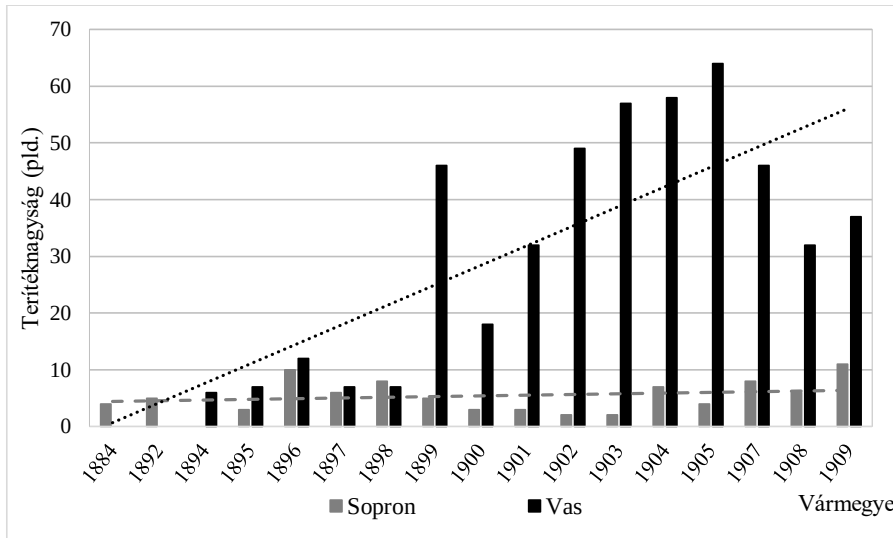
4. ábra: A terítékadatok és azok trendje Erdélyben 1884 és 1909 között azokban a vármegyékből, ahol legalább 15 évből ismertek elejtési adatok

Figure 4: Hunting bags and trends between 1884 and 1909 in those counties of Transylvania, where hunting bag data are known for at least 15 years

5. ábra: A terítékadatok és azok trendje az Északi-Kárpátokban 1884 és 1909 között azokban a vármegyékben, ahol legalább 15 évből ismertek elejtési adatok

Figure 5: Hunting bags and trends between 1884 and 1909 in those counties of the Northern Carpathians, where hunting bag data are known for at least 15 years

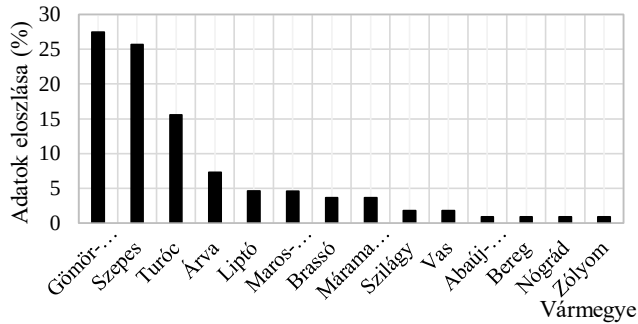

6. ábra: A terítékadatok és azok trendje Nyugat-Magyarországon 1884 és 1909 között azokban a vármegyékben, ahol legalább 15 évből ismertek elejtési adatok

Figure 6: Hunting bags and trends between 1884 and 1909 in those counties of Western Hungary, where hunting bag data are known for at least 15 years

4.2. URADALMI ADATOK

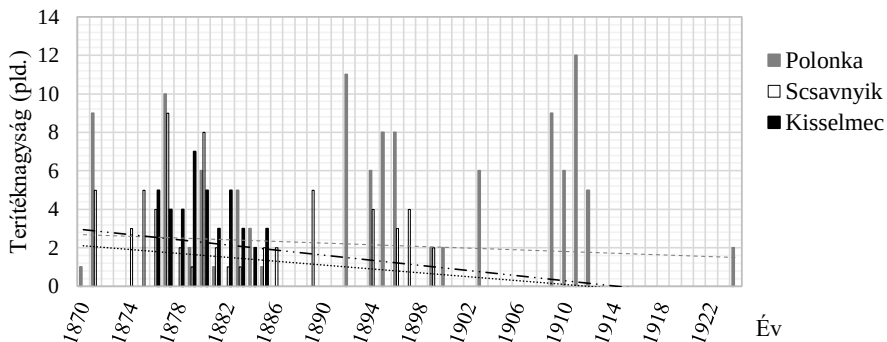
Összesen 111 éves terítékadat áll rendelkezésre kisebb tájegységenként, jellemzően uradalmanként, amelyek adatait vármegyénként csoportosítottuk (7. ábra). A legtöbb adat a Felvidékről (Gömör-Kishont, Szepes és Turóc vármegyékből) származott, Erdélyben és a Kárpát-medence más részeiről jóval kevesebb esetben közöltek uradalmi léptékű teríték adatokat.

7. ábra: Az éves regionális terítékadatok száma vármegyénként

Figure 7: The annual number of regional hunting bag data by counties

Ezt követően azokban a vármegyékben, amelyek területéről legalább 10 uradalmi adat állt rendelkezésre (Gömör-Kishont, Szepes és Turóc) meghatároztuk az átlagos terítéknagyságot az uradalmakra vonatkozóan. Ez Gömör-Kishontban 4,7, Szepesben 3,0, míg Turócban 3,1 példány volt évente. Három olyan uradalmi vadászterületről találtunk szakirodalmi közléseket, ahonnan legalább 10 különböző évből álltak rendelkezésre éves siketfajd-terítékadatok az 1870 és 1924 közötti időszakból (8. ábra). A teríték mennyisége a polonkai, sumjáci, murányi, vizesréti, balogvári, káposztafalui, cserépvári, edelényi, füleki, csábrági, szitnyai és pusztavacsi egyesített uradalmakban ($n_{1870-1924} = 22$ év) nem változott ($R = 0,001$, $p = 0,997$), Grénicen és Teplicen (Scsavnyik) ($n_{1871-1899} = 18$ év, $R = -0,255$, $p = 0,306$), valamint Kisselmecen ($n_{1876-1885} = 10$ év, $R = -0,623$, $p = 0,054$) viszont csökkent, utóbbi helyen csaknem szignifikánsan, ami némiképp árnyalja a vármegyei szintű adatok által kirajzolódó trendeket.

8. ábra: Három különböző uradalmi vadászterület terítékadatai

Figure 8: Hunting bag data of three different manorial hunting area

5. A RAGADOZÓK HATÁSA A SIKETFAJD ÁLLOMÁNYAIRA

„A kifejlődött kakasokat a vadmacska, hiúz, nyest, sas és uhun kívül más állat nem igen pusztíthatja ugyan, de a csibéket, jércéket és még fejletlen kakasokat a menyétől kezdve felfelé minden ragadozó dézsmálhatja, sőt a csibéket a hollók és a sündisznók is dézsmálják” – írja TÉGLÁS (1908) a századfordulón. BOBACK (1952) e fajdféle visszaszorulásának hátterében részben a predátorok hatását vélelmezi. FARAGÓ és munkatársai (2014) szintén erre a következtetésre jutottak. „A siketfajd eltűnése időben egybeesett Vas megyében a ragadozók állományainak növekedésével, egyúttal szembetűnő a vaddisznó megjelenése és folyamatos létszámnövekedése is” (FARAGÓ et al., 2014). A szerzők megjegyzik, hogy a vaddisznó a terítékadatok alapján ez idő tájt nem játszhatott meghatározó szerepet ebben a folyamatban, hiszen például Csík vármegyében 258, míg Vasban mindössze 62 disznót lőttek 1884–1909 között, és mind a vaddisznó, mind pedig a siketfajd terítékei növekvő tendenciát mutattak. A fentiek igazolására a potenciális predátorok (hiúz, vörös róka, nyuszt és nyest, vaddisznó) vármegyei terítékadatát összevetettük a siketfajdelejtési-adatokkal. Eredményeink alapján megállapítható, hogy a hiúz ($R = 0,219$, $p = 0,399$) és a vaddisznó ($R = 0,404$, $p = 0,107$) terítékei és a siketfajdterítékek között nem volt szignifikáns összefüggés. Ezzel szemben a vörös róka ($R = 0,588$, $p = 0,013$), illetve a nyest és nyuszt ($R = 0,754$, $p = 0,0004$) terítékei szignifikáns pozitív korrelációban voltak a siketfajdok terítékeivel. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy ezeknek a predátoroknak nem volt jelentős szerepe a faj állománycsökkenésében.

6. A SIKETFAJD ZÁRTTÉRI TARTÁSA

Európában több sikeres siketfajd-visszatelepítés is történt, amelyek sorában az első Skóciában a XVIII. század közepén, majd a XIX. században Szászországban, Drezda környékén volt. A XX. században is folytatódott ez a munka. Litvániában csaknem 50 év után, 1973-ban Vilnius mellett, míg Németországban 1975-ben a Harz-hegységben (Alsó-Szászország, Thüringia) telepítették vissza sikeresen a fajt (GYIMESI, 1981; FARAGÓ et al., 2014). A magyarországi telepítési kísérletekről több cikk is beszámolt, azonban ahogy VIHAR (1904) fogalmazott, nem érte meg a siketfajd zárttéri tartásával próbálkozni. „A siketfajd a fogságot elszenvedi ugyan, azonban zárkózott, barátságtalan és cizvakodó természetéről nem tesz le soha, teljesen soha nem szelidül meg, habár másrésről szaporodik is, de az élmező, – különösen a fiataloké – valamint az egész kezelés is olyan bajos, hogy egyáltalán nem fizeti ki magát siketfajdot fogságban kezelni s szaporítani és pedig annál kevésbé, mert a fogságot hosszabb ideig csak nagy ritkán állják”. Mindazonáltal a Gödöllő és Vác közötti Szentjakabpuszta erdeibe telepítettek siketfajdokat a XIX–XX. század fordulóján (ANONIM, 1903). Emellett egy vértesi telepítési kísérletről is beszámolt a szaksajtó, miszerint 1891 márciusában GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS négy tyúkot és két kakast hozatott a Vértésben található erdőterületeire. Ezek „részére élő erdőből álló és sodronynyal bevont költődét készítettett, a honnan a fiatalok évenként ki fognak bocsáttatni a körtvélyesi bükkösökbe.” A beszámoló szerint az egyik kakas már dürgött is, ennek ellenére a szerző pesszimistán írt a várható eredményekkel kapcsolatban, mivel szerinte a boglyos cserjék és fenyőerdők hiányában a kísérlet minden bizonnyal sikertelenségre volt ítélve (ANONIM, 1891b). Sajnos igaza volt, mert nem sikerült meghonosítani a siketfajdot a Vértés erdőségeiben. Javorina térségében a „Tátra atyja”, HOHENLOHE KERESZTÉLY KRAFT HERCEG 1898-ban kísérelte meg először a siketfajd telepítését. Ekkor 9 kakast és 24 tyúkot engedtek szabadon, amelyeket a Hagenbeck kisállatkereskedés szállított a megrendelőnek Svédországból. FENCZIK (1932) ismertet egy újabb kísérletet is a területen, miszerint az 1910-es években szintén Svédországból hozatott a herceg madarakat – 155 kakast és 253 tyúkot –, amelyek a leírások alapján a terület „híres és jelentős számú fajdállományát” alapozták meg.

Érdekes adalék e kérdéskörhöz, hogy 1914-ben még hirdették a Vadászlap hasábjain a „vérfrissítés” célzattal Bécsújhelyből (Wiener Neustadt, Ausztria) megvásárolható siketfajdokat (MAYER, 1914), arról azonban nincs adat, hogy vajon mennyi fajd érkezett innen Magyarországra.

Az 1960-as években Szalafő térségében az erdőterület védetté nyilvánításával (GYÖRY, 1962), a gazdálkodás és a vadászat tiltásával szerették volna a siketfajd nyugat-magyarországi állománytörődékét megóvni, de ez az intézkedés nem hozta meg a várt sikert (FARAGÓ *et al.*, 2014). Az Őrségi Nemzeti Park területén 2002-ben újfent felkarolták a siketfajd zárttéri szaporításának ügyét. A kísérlet a kőszegi Chernel-kertben – egy gazdasági társaság adományának köszönhetően – megépült volierben történt, az első madarakat pedig ajándékba kapta a nemzeti park-igazgatóság a Hármashatár Baráti Kör tagjaitól. A siketfajdok ausztriai tenyészetből származtak, ahol sikerrel szaporították zárttérben e fajdfélét. A z igazgatóságnál kudarcba fulladt a munka, mivel a madarak nem bírták a zárttéri tartással járó stresszt. A röpde merev hálóval volt fedve, a madarak zavarás hatására menekülni próbáltak, s a folyamatos drótnak repülés végül a pusztulásukat eredményezte (DUDÁS, 2013). Az egyik tyúk jelenleg a Savaria Múzeum gyűjteményében található.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Magyarországon legutóbb 1985-ben figyelték meg a siketfajdot Szalafő határában a Fekete-tó környékén (Vas vármegye). Ekkor egy kakasról és egy tyúkról számolt be KÓSA (1994), bár a megfigyelést nem hitelesítették (FARAGÓ *et al.*, 2014). Fészkelő állományai már az 1960-as években teljesen felmorzsolódtak. Ugyan a nyugat-magyarországi peremhelyzetű populáció sokáig kitartott, de az állományok csökkenése már a XIX–XX. század terítékadatai alapján kimutathatók voltak. Ez akkor is igaz, ha lokálisan számos esetben eltérő tendencia mutatkozott. A XX. századra a tipikus élőhelyek egy részén e fajdféle jelentősen visszaszorult vagy akár el is tűnt, aminek magyarázata az **élőhelyek drasztikus átalakulása** volt. LOVASSY (1927) e tényt már az 1920-as években felismerte, szerinte „a fajdok legfőbb gyérítője az erdőirtás, a szálerdők tarvága és általában a modern erdőkezelés” volt. CSABA (1974) ugyanerre a következtetésre jutott a nyugat-magyarországi állomány visszaszorulása kapcsán. A Szalafő környéki erdőkben a siketfajd állománya az 1940-es évek végén még mintegy 150 példányt számlált, ami az 1950-es években meginduló intenzív fakitermelés, az élőhely átalakulása, a fokozódó zavarás következtében gyakorlatilag összeomlott, így az 1950-es évek derekára már csak néhány fészkelést regisztráltak a térségben, majd el is tűnt a faj. CSABA (1974), valamint FARAGÓ *et al.* (2014) a predáció siketfajdra gyakorolt hatását jelentősnek vélték, amit saját vizsgálati eredményeink nem támasztanak alá. Bizonyosan befolyásolta a költési sikert a ragadozók jelenléte és károsítása, ahogy arra a Bajor-Alpokban (STORCH, 1994) és Közép-Szlovákiában (SANIGA, 2002) végzett vizsgálatok is egyértelműen rávilágítottak. Ezek a tanulmányok a nyestet, a nyusztot, más menyétféléket, a vaddisznót, a vörös rókát és különböző varjúféléket nevezték meg a legfontosabb predátorokként. Ugyanakkor – a helyenként drámai mértékű – állománycsökkenés önmagában a ragadozók hatásával bizonyosan nem magyarázható. Az 1884 és 1909 közötti időszakban ugyan valóban emelkedtek a predátorok állományai, amit a terítékadatok dinamikája jól tükröz, de ekkor még ezekkel párhuzamosan a siketfajd állománya is növekedett. Később a mindinkább felmorzsolódó, peremhelyzetű populációk esetében természetesen a predációs hatás is érzékeny károkat okozhatott.

A fentiekben kívül az **állategészségügyi kérdések** vonatkozásában is ismerünk közléseket, amelyek alapján még árnyaltabb képet alkothatunk a faj visszaszorulásáról. 1930-ban a Soproni-hegységben három elhullott kakasra bukkantak, s ez idő tájt a siketfajd állománya már számottevően megcsappant a térségben (GYÖRY, 1962; FARAGÓ *et al.*, 2014). CSABA

(1974) beszámolt egy 1952-ben, Szalafőn fogott beteg kakasról, ami még a befogás napján elpusztult, továbbá egy 1955-ben Kondorfa (Őrség) határában fellelt elhullott kakasról. A kadávereket sajnos egy esetben sem vizsgálták meg, így FARAGÓ et al. (2014) a betegséget, mint elhullási okot csak feltételezték.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy a vadászati hasznosítás vajon milyen mértékben járult hozzá a Kárpát-medence legnagyobb testű fajdféléjének visszaszorulásához? CSABA (1974) tényként közli, hogy éppen azokban az években, amikor amúgy is csökkenőben volt az állomány, a vadászok meggondolatlanul nagyobb arányban hasznosították a siketfajdot. A fenti megállapítás annyiban igaz, hogy a kakasterítékek csökkenő trendje mellett is vadásztak rá. Ne feledjük azonban azt aényt, hogy az első megvalósult törvényi szintű kímélet az 1872. évtől épp a siket- és a nyírfajd kímélete érdekében került a vadászati szabályozásba, miszerint a jércéket tilos volt elejteni. A vadászati jogszabályokon kívül más példa is említhető a siketfajd érdekében hozott védelmi intézkedésekre. Az 1931-es évben az Őrségben, Szalafő községhatárban a vadászok valósították meg Magyarországon az első területi védelmi intézkedést a siketfajd megóvása érdekében (GYÖRGY, 1957; GYIMESI, 1981; OROSZI, 1996).

Nagyban árnyalja a képet az is, hogy egy poligám szaporodásbiológiájú fajról van szó (HARASZTHY, 2019), ahol a populáció szaporodási sikerét egyértelműen a tyúkok túlélése alapozza meg. Ez azt jelenti, hogy ha az élőhelyi tényezők engedték volna, hogy a siketfajdban rejlő reprodukciós potenciál kibontakozzon, akkor nem csökkent volna az állomány. Következésképpen az élőhely megszűnésével és a zavarás fokozódásával a faj eltűnt volna akkor is, ha nem vadásznak rá. Ezt az is igazolja, hogy a siketfajd 1950 óta természetvédelmi oltalom alatt áll, mégsem jelent meg újra történelmi fészkelőterületein Nyugat-Magyarországon. Annak ellenére sem, hogy ezektől a területektől csupán 50 km-re Alsó-Ausztriában húzódik fészkelőterületének határa.

Sajnos a siketfajd eltűnését eredményező tényezők változatlansága mellett újabb megjelenésére nem számíthatunk határainkon belül. A fentieket támasztják alá a nyugat-európai élőhelyfejlesztésekkel egybekötött sikeres telepítési kísérletek és a hazai megíúsult repatriációs próbálkozások is (GYIMESI, 1984; FARAGÓ et al., 2014). Napjainkban aligha vannak Magyarországon olyan élőhelyek, amelyekről TÉGLÁS (1908) a következőképpen ír: „Az őserdő jellegű, csendes, elegyes fanemű erdők azon részeit kedveli leginkább, a hol a hézagokban sok a bogvyót termő cserje és félcserje s fákkal gyéren benőtt lápos helyek is vannak. A száraz vízszegény erdőket nem lakja.” A fentiek természetesen érvényesek a Kárpátok hegyláncain azokon a területeken is, ahol e fajdféle a történelmi időkben még fészkel, de mára eltűnt vagy erősen visszaszorult.

IRODALOMJEGYZÉK–REFERENCES

- A. (1905): Süketfajd-vadászat hajtó kutyákkal. *Vadászat és Állatvilág* 5(20): 236.
- ANONIM (1872): A pesti vadaspiaçz a lefolyt vadidény alatt. *Vadász- és Versenylap* 16(14): 109–110.
- ANONIM (1875): Siketfajdvadászatok Marmarosban. *Vadász- és Versenylap* 19(23): 154–156.
- ANONIM (1891a): A vadászati detektív... *Vadászlap* 12(8): 109.
- ANONIM (1891b): Süketfajdok a Vértesekben. *Vadászlap* 12(12): 157–158.
- ANONIM (1897): Vadászati tilos cselekmények. *Vadászlap* 18(26): 339.
- ANONIM (1903): Első a népem érdeke. *Budapesti Hírlap* 23(112): 5.
- ANONIM (1907): Siketfajd-vadászat csalsíppal. *Vadászat és Állatvilág* 7(14): 170.
- ANONIM (1910a): Legérdekesebb vadászat. Süket- és nyírfajd. *Pesti Hírlap* 32(78): 19–20.

- ANONIM (1910b): Die Verbreitung des Auerwilds in Ungarn in den einzelnen Comitaten, 1910 – A siketfajd elterjedése megyénként, 1910. Térkép a Soproni Egyetem Vadgazdálkodási és Vadbiológiai Intézetének Vadászati Gyűjteményében.
- ANONIM (1940): Vadkonyha. Tűzok, siket- és nyírfajd, stb. elkészítése. *Vadászati Útmutató* **14**: 369.
- BETHLENFALY, E. (1937): *Die Tierwelt der Hohe Tatra*. – Edmund Schustek Spišské Podhradie, Kirchdrauf, p. 66–68.
- BOBACK, A. W. (1952): *Das Auerhuhn. Die Neue Brehm-Bücherei*. Heft 86, 55 p.
- BOZÓ, L. & BENDE, A. (bírálat alatt): Anthropogenic and natural causes of the sharp decline of the Hazel Grouse in the Carpathian Basin. *Journal of Ethnobiology*
- BREHM, A. (1903): *Az állatok világa. Madarak*. 5. kötet [A hazai viszonyokhoz alkalmazta CHERNEL ISTVÁN]. Légrády testvérek, Budapest, p. 429–443.
- CHERNEL, I. (1899): *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*. Magyar Ornithologiai Központ, Budapest, p. 356–361.
- CZIFRAY, I. (1888): *Czifray István magyar nemzeti szakácskönyve*. Rózsa Kálmán és Neje Nyomdája, Budapest, p. 188–189.
- CSABA, J. (1974): A siketfajd (*Tetrao urogallus*) előfordulása Vas megye nyugati határvidékén. *Aquila* **78–79**: 157–169.
- CSATÓ, J. (1887): Vadászat a nagy kakasra! *Vadász-Lap* **8**(17): 213–215.
- DIEZEL, E. (1899): *Hohe Jagd*. Paul Parey, Berlin, p. 385–452.
- DUDÁS, M. (2013): A hazai fajdfélék alkonya. *Nimród Vadászújság* **101**(12): 24–25.
- FARAGÓ, S. (1991): Újabb adatok a siketfajd (*Tetrao urogallus* L., 1758) előfordulásának történetéhez a Soproni-hegységben. *Aquila* **98**: 47–55.
- FARAGÓ, S. (2009): *A történelmi Magyarország vadászati statisztikái 1879–1913*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, p. 151–157.
- FARAGÓ, S., NÁHLIK, A., PÓCZA, G. & SÁNDOR, GY. (2014): A siketfajd szalafői előfordulása. *Silva Naturalis* **3**: 185–213.
- FENCZIK, J. (1937): Javorináról és a „Tátra atyjáról.” *Kárpáti Vadász* **6**(9): 75–78.
- FÓNAGY JÓZSEFNÉ GAJÁRI, N. (1901): Tűzok, siket- és nyírfajd. *A Hét* **12**(30): 475.
- GYIMESI, K. (1970): A siketfajd előfordulása hazánkban, visszatelepítésének lehetőségei az őrségi erdőkben. Szakdolgozat NYME, Sopron. id. FARAGÓ, S., NÁHLIK, A., PÓCZA, G. & SÁNDOR, GY. (2014): A siketfajd szalafői előfordulása. *Silva Naturalis* **3**: 185–213.
- GYIMESI, K. (1981): Az utolsó őrségi fajok. *Nimród* **101**(4): 178–179.
- GYÖRGY, K. (1957): A siketfajd előfordulása hazánkban. *Aquila* **63–64**: 275–276.
- GYÖRY, J. (1962): Keresztesőrű, süvöltő, királyka, siketfajd költése a Soproni-hegységben és azok fészkelési viszonyai. *Aquila* **67–68**: 125–140.
- HARASZTHY, L. (2019): *Magyarország fészkelő madarainak költésbiológiája*. 1. kötet. *Fácánféléktől a sólyomfélékig. (Non-Passeriformes)*. Pro Vértess Nonprofit Zrt., Csákvár, p. 45–49.
- HILAIRE, J. (1909): *A legújabb szakácsság vagy legújabban átvizsgált és tökéletesített képes pesti szakácskönyv*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 480 p.
- ILLÉS, N. (1895): *A vadászati ismeretek kézikönyve*. 3. kötet. Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, Budapest, p. 207–222.
- KELLER, V., HERRANDO, S., VORÍSEK, P., FRANCH, M., KIPSON, M., MILANESI, P., MARTÍ, D., ANTON, M., KLVANOVÁ, A., KALYAKIN, M. V., BAUER, H-G. & FOPPEN, R. P. B. (szerk.) (2020): *European Breeding Bird Atlas 2. Distribution, Abundance and Change*. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona, p. 92–93.
- KLINGA, P., MIKOLÁŠ, M., SMOLKO, P., TEJKAL, M., HÖGLUND, J. & PAULE, L. (2019): Considering landscape connectivity and gene flow in the Anthropocene using

- complementary landscape genetics and habitat modelling approaches. *Landscape Ecology* **34**: 521–536.
- KOROMPAY, B. (1984): *Csapdafélék a vadászat összehasonlító néprajzához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 223 p.
- KÓSA, L. (1994): A siketfajd előfordulása az Őrségben és visszatelepítésének lehetőségei. Szakdolgozat. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 36 p.
- KRIPPPEL, M. (1912): *Vadászat és fegyvertan. Jegyzetek Krippel Móric m. kir. bányászati és erdészeti főiskolai r. tanár előadásaihoz*. Selmezbánya, p. 38–40, 341–342.
- LAKATOS, K. (1903): *A vadászmesterség könyve. Szakvadász a gyakorlatban*. Endrényi Imre Könyvkereskedése, Szeged, 544 p.
- LOVASSY, S. (1927): *Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai: zoológusok, mezőgazdák, erdészek, kertészek, állattenyésztők, halászhok, vadászok és állatkedvelők használatára*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 895 p.
- MARA, Á. (2000): A fajdokról. *Erdélyi Nimród* **2**(2): 8–9.
- MAYER (1914): Erdélyi uhuk... *Vadászlap* **35**(18): 250.
- MIKOLA, P. (1933): Vadkonyha. Siket- és nyírfajd. Sülve. *Vadászati Útmutató* **10**: 229–230.
- MIKOLÁŠ, M., TEJKAL, M., KUEMMERLE, T., GRIFFITHS, P., SVOBODA, M., HLÁSNY, T., LEITAO, P. J. & MORRISSEY, R. C. (2017): Forest management impacts on capercaillie (*Tetrao urogallus*) habitat distribution and connectivity in the Carpathians. *Landscape Ecology* **32**: 163–179.
- NAGY, L. (1923): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **1**: 18.
- NAGY, L. (1926): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **2**: 33.
- NAGY, L. (1927): Vadászati vonatkozású rendeletek, döntvények, határozatok. *Vadászati Útmutató* **3**: 8.
- NAGY, L. (1928): Vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **4**: 9.
- NAGY, L. (1929): Törvényes vadászati tilalmi idő. *Vadászati Útmutató* **5**: 7.
- NAGY, L. (1930): A vadászati tilalmi időt szabályozó 85.000/1925. F. M. sz. rendelet módosítása és kiegészítése. *Vadászati Útmutató* **6**: 7–9.
- NAGY, L. (1931): A mi törvényes vadászati tilalmi időnk. *Vadászati Útmutató* **7**: 19.
- NAGY, L. (1932): A mi törvényes vadászati tilalmi időnk. *Vadászati Útmutató* **8**: 15.
- NAGY, L. (1934): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **10**: 16.
- NAGY, L. (1935): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **11**: 166–167.
- NIKOLITS, GY. (1940): A vadászati tilalmi időtáblázata. *Vadászati Útmutató* **14**: 137–138.
- ORLOVSZKY, GY. (1893): A siketfajd és vadászata. *Vadászlap* **14**(14): 180–181.
- OROSZI, S. (1996): Vadfajokból védett állatfajok. *Erdészettörténeti Közlemények* **21**: 69–72.
- POCSKAY, [B.] (1906): Keresletek és kínálatok – Siket- vagy nyírfajd kakas vadászati jog. *Vadászlap* **39**(34): 395.
- RAKONCZAY, Z. (szerk.) (1989): *Vörös könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 104–106.
- ROTH, GY. (1942): A vadászat Magyarországon. *Vadászati Útmutató* **15**: 327–345.
- SANIGA, M. (2002): Nest loss and chick mortality in Capercaillie (*Tetrao urogallus*) and Hazel Grouse (*Bonasa bonasia*) in West Carpathians. *Folia Zoologica Praha* **51**(3): 205–214.
- SANIGA, M. (2003): Ecology of the Capercaillie (*Tetrao urogallus*) and forest management in relation to its protection in the West Carpathians. *Journal of Forest Science* **49**(5): 229–239.
- SCHENK, J. & BREHM, A. (1929): *Az állatok világa. Madarak*. Gutenberg, Budapest, p. 108–112.
- STERBETZ, I. (1988): Vadászunk-e még rájuk? A fajdfélék. *Nimród* **108**(4): 28–29.
- STORCH, I. (1994): Habitat and survival of Capercaillie *Tetrao urogallus* nests and broods in the Bavarian Alps. *Biological Conservation* **70**(3): 237–243.

- SZLÁVIK, N. (1927): A siketfajd és vadászata. *Kárpáti Vadász* **1**(8): 94–97.
- TÉGLÁS, K. (1908): *Vadásztan és fegyvertan*. Magas Téglás Károly főisk. tanár úr 1907. évi előadásai alapján kiadta Török K. Selmezbánya, p. 37–41.
- TISZA, K. (1876): A vadászatügyi törvények módosítása. 1876. évi XLIV. törvénycikk. *Erdészeti Lapok* **16**(2): 115–119.
- VIHAR, GY. (1904): Töredék fajd-vadászataim és ismereteim köréből. *Vadászlap* **25**(7): 87–91.
- ZAMBÓ, A. (1936): A vadászati tilalmi idő táblázata. *Vadászati Útmutató* **12**: 226–227.
- ZICHY, M. (1886): Fajdkakas vadászat csalsíppal. *Vadász-Lap* **7**(9): 122–125.

Jogszabályok

- 1872.** évi VI. törvény a vadászatról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87200006.TV&targetdate=&printTitle=1872.+%C3%A9vi+VI.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&refer=1000ev> Letöltés dátuma: 2025.01.23.
- 1876.** évi XLIV. törvénycikk. a vadászatról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30> Letöltés dátuma: 2025.01.12.
- 1883.** évi XX. törvénycikk a vadászatról. <https://mek.oszk.hu/21800/21805/21805.pdf> Letöltés dátuma: 2025.01.13.
- 1925.** évi XXIV. törvénycikk a vadászatról szóló 1883. XX. törvénycikkben meghatározott vadászati tilalmi idők módosítása tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92500024.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> Letöltés ideje: 2025.01.19.
- 1933.** NAGY, L.: A magyar királyi földművelésügyi miniszter 60 600/1932. sz. rendelete a vadászati tilalmi idők módosítása tárgyában. *Vadászati Útmutató* **9**: 20–25.
- 1933.** PURGLY, E.: A magyar királyi földművelésügyi miniszter 60 600/1932. sz. rendelete a vadászati tilalmi idők módosítása tárgyában. *Vadászati Útmutató* **9**: 20–22.
- 1942.** NIKOLITS, GY.: A m. kir. földművelésügyi miniszternek 160 000/1941. F. M. számú rendelete a vadászati tilalmi idők megállapítása tárgyában. *Vadászati Útmutató* **15**: 523.
- 16 074/1950.** (VI. 27.) FM rendelet 16074/1950. (VI. 27.) FM rendelet. https://jogkodex.hu/jsz/1950_16074_fm_rendelet_3045949 Letöltés ideje: 2024.08.04.
- 59/1954.** (IX. 9.) MT rendelet a madárvédelemről. https://jogkodex.hu/jsz/1954_59_mt_rendelet_6879600 Letöltés ideje: 2025.01.19.
- 1/1982.** (III. 15.) OKTH rendelkezés a védett és fokozottan védett növény- és állatfajokról, egyedeik értékéről, a fokozottan védett barlangok körének megállapításáról, valamint egyes védett állatfajokkal kapcsolatos korlátozások és tilalmak alóli felmentésekről.
- 12/1993.** (III. 31.) KTM rendelet a védett és fokozottan védett növény- és állatfajokról, egyedeik értékéről, a fokozottan védett barlangok körének megállapításáról, valamint egyes védett állatfajokkal kapcsolatos korlátozások és tilalmak alóli felmentésekről szóló 1/1982. (III. 15.) OKTH rendelkezés módosításáról. https://jogkodex.hu/jsz/1993_12_ktm_rendelet_4688473 Letöltés ideje: 2025.07.05.
- 13/2001.** (V. 9.) Köm rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről.